छन्दका नियम,लेखन र बाचन शैली!

-अनन्तगोपाल रिसाल [22nd May,2010]

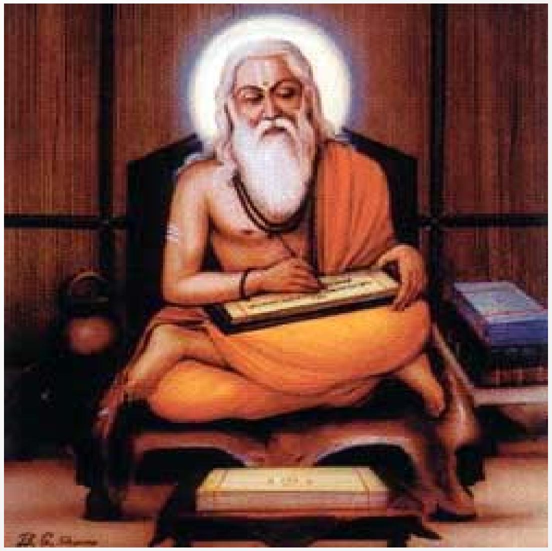

•वेदका ऋचाहरु जो छन्दमा लेखिएका छन् तीनलाई **'छन्द-सूक्त'** भनिन्छ!

•सनातन धर्मका प्राचीन ग्रन्थहरु रामायण,महाभारत(१ लाख),गीता(७००) श्लोकबद्ध, छन्दोबद्द

•सामवेदमा संगीतको प्राधान्यता
•छन्द लेखन र बाचन एक आपसका परपूरक हुन्

•रबड-छन्दका रुप नेपाली लोक झ्याउरे,गजल र 'सोनेट' आदि पनि यिन्कै बिभिन्न सजिला मार्ग

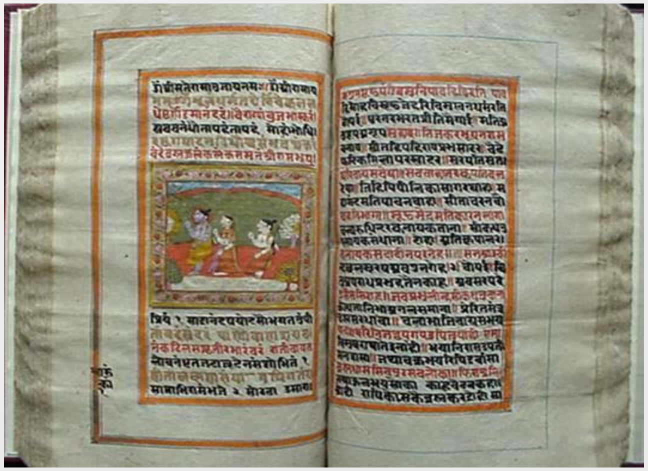

१. नियम

१.१ पद्य-काब्यको इतिहास, उद्गम श्रोत:

पद्य-काब्य =नियम पूर्याएर मर्यादापूर्वक छन्दका कबितामय काब्य-रस

अलौकिक

- **अपौरुषेय श्रुति वाङ्मय पद्धति**
- छन्द-परंपरा,वेद र पौराणिक मान्यता द्वारा उद्भव
- सिद्धिबाट स्वयं स्फूरित भै प्रकट भएकोलाई सूक्त भनिन्छ-(ऋषि,देवता र छन्द)
- छन्दको प्रादूर्भाव यज्ञबाट, शिवजीको तान्डव, ध्वनी,संगीतबाट

लौकिक

- वाल्मिकीलाई संस्क्रित साहित्यका आदि-गुरु भने जस्तै र वैदिक र **लौकिक छन्दसूत्र पिङ्गललाई आदि-कवि** भनिएको प्रसँग आउँछ
- हाल साहित्यका हिसाबले छन्दको जति महत्व छ यसले ऐतिहासिक, प्राचीन र शास्त्रीय इतिहास पनि बोकेको छ (१ 000 जति छन्द)
- नेपाली मात्र नभएर सँस्कृत मूलका संपूर्ण भारतीय साहित्यमा पनि छन्दको प्रामाणिक प्रधानता छ!
- परंपरा प्राप्त प्रामाणिक छन्दको ज्ञान पनि त्यसरी नै बिभिन्न कालमा बिभिन्न महान ज्ञाता,ऋषि आदि मन्त्रद्रष्टाले आधुनिक युगमा कवि,लेखक र साहित्यकारका माध्यमबाट प्रसारित भए

२. पद्य-काब्यको लेखन शैली

२.१ परिभाषा
२.२ रस छनोट
२.३ छन्दको छनोट
२.४ विषय बस्तुको छनोट
२.५ दृश्याँकन छनोट

२.१ : परिभाषा

ह्रस्व:
लघु (|), क कि कु क
दीर्घ:
गुरु (S), का की कू के कै को कौ कँ क्क कुन्
यति (विश्राम):
गण:
पाउ: (विषम- १, ३ सम – २,४)
श्लोक: (४ पाउ)
काब्य: ()

गण	य-गण	म-गण	त-गण	र-गण	ज-गण	भ -गण	न-गण	स-गण
स्वरुप	ISS	SSS	SSI	SIS	ISI	SII	III	IIS
देवता	जल	पृथ्वी	आकाश	अग्नि	सूर्य	चन्द्र	स्वर्ग	वायु
फल	वृद्धि	श्रीप्राप्ति	धन-नाश	विनाश	रोग	सुयश	आयु	भ्रमण

य मा ता रा ज भा न स ल गा
I S S S I S I I I S

२.२ रस छनोट

शान्त = शिखरिणी
श्रिंगार = मालिनी,बसन्ततिलका
हास्य = ईन्द्रबज्रा, उपेन्द्रबज्रा
शोक(करुण) = वियोगिनी, अपरान्तिका
प्रताप (वीर) = पृथ्वी, श्रग्धरा, शार्दूलविक्रीडित
आश्चर्य(अद्भूत)= मन्दाक्रान्ता
डर =
घृणा =
क्रोध =

२.३ छन्द छनोट

मालिनी छन्द

(१५ अक्षरको एक पाऊ, चार पाऊको एक श्लोक, ८ मा यति)

न न म य य

III III SSS ISS ISS

२. ४ विषय बस्तु छनोट

- शब्दहरु:
  अलग ठूला बाटा सजिलो सफा गाडी आबाज भब्य छिटो पर्यटक तल नहर रेल माथि घर नगर तिमीले साझाको हाँकेर बोलमा जवान फ्यासन नखरा

  III SS SS IIS

अब हामी सबै मिलेर एउटा छन्दमा कबिता लेखुँ न त, हुन्न?

न्यूयोर्क शहर !

नगर अलग बाटा, गाडि छीटो दगुर्छन्
नहर घर सजीला, रेल आबाज गर्छन् !

२.५ पदय-काब्यको दृश्याँकन शैली

(भनिन्छे - १ चित्रमा १००० शब्द लुकेका हन्छन्)

प्रधान् मन्त्री फर्के, फेरि हुने होकी होइनन्?
फोटो खिच्यो,सम्झ्यो,राख्यो चिन्ने होकी होइनन् ?

Karati woman at Sakela Festival

आभुषण नारी-हाम्रा,राम्रा नाना भेष
अग्ला पहाड्-शिखर छन्-तराई-मधेश !
पोते,चुरा,धागो लछिछन्,कोरीबाटी केश
हेर्छ्यौ टाढा, माथिबाट? हिमाल्पारी देश!

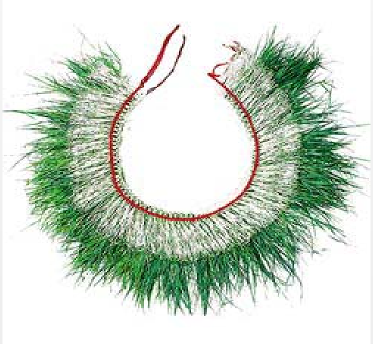

दुबो सरी हुन् भरिलो जवानी
सधैँ बनुन् जीवन भाग्यमानी

शेर्पा,बाहुन्,गुरुङ, मगर्, तामाङ्, नेवार
लिम्बु, थारु, गन्धर्व र धामी
सुनुवार!
राता टीका चिल्ला गाला,छड्के नजर!
चिटिक्ककी,ह्विस्ट-पूश्ठ, चिन्ता नगर!

आखाँ चिम्लेँ,छैन केही,सपना हो बुझेँ
पानी देख्छु-मरुभुमी,पसीनाले भिझेँ

http://www.unicodenepali.com/release/convert.aspx

३. पद्य-काब्यको बाचन शैली

- एकै छिन्का लागि रोकिनु भनेको - यतिले जनाउँछ
- हाउ-भाउ कला बाचनका व्यंजक हो
- मुखाकृति भाव-संकेतमा कतिपय काब्य-विचारहरु अभिव्यक्त हुन जान्छन्
- आँखा चलाउनु,झिम्क्याउनु,हात हल्लाउनु
- लेघ्रो तान्नु, अनुकरणात्मक शब्दका प्रयोग गर्नु
- शब्दांश कसरी उच्चारण गर्ने, कुन लय राख्ने सबै छन्दले नेतृत्व लिएको हुन्छ!

जन्ता छ हेर साक्षी,खोजे छ मिल्छ <u>शिक्षा!</u>
मागेर मिल्दछन् क्यै ! खोसेर लिन्छ <u>भिक्षा?</u>
मौका छ जीन्दगीमा,मिल्दै छ जानु दिन्दिन्
पढ्दै बढेर साथी-जान्छौ घटेर <u>कक्षा?</u>

-गजल
SSI SIS SSS ISI SS

हिमाली भाषा ती, नभन नमिठो, दुख्दछ मन
कतै बिर्स्यौं होला, तर छ रसिलो सुन्दर बन!
अहा सेता,अग्ला-अडिग रहने,त्यही छ सपना
छ भाखा नेपाली,अमर महिमा,आँगन नयाँ !

य म न स भ ल गु
-शिखरिणी (१२ मा यति)

इतिहास यहाँ बोल्छ,धन्य मानव दर्शन
कोटी तेत्तीस छन् देव,तिमी एक सनातन|
भण्डार,योगको खानी,प्रयाग,तीर्थको मूल
नेपाल स्तूप हो,विश्व-संम्पदा,प्रेमको पूर

-अनुष्टुप (८,८ मा यति)

यो बैंस मैले [illegible] बिताएँ
गला हुँदामा कति राग गाँए!
धेरै कुदें लौ खदिँला ती चित्र,
ठिटो छँदामा,गरियो बिचित्र!

यो जीवनी होस् प्रण,ताज यस्तो
सधैँ,सबै-अर्पण आज जस्तो!
छ भक्ति भो?ज्ञान भयो विवेक?
आखीर श्री-कृष्ण रहेछ एक!

-इन्द्रवज्रा(ततजगुगु) र उपेन्द्रवज्रा(जतजगुगु) छन्दहरु मिलेर उपजाती बन्छ (५ मा यति)